

Et norsk traume

TORPEDERT Et motortankskip som tilhørte de allierte, blir torpedert av en tysk ubåt i Atlanterhavet i 1942. Foto: Wikimedia Commons/National Archives and Records Administration

Lege Adam Egede-Nissen var trolig den første som kalte det *krigsseilersyndromet*. Psykiater Finn Askevold forsket på det. Jon Michelets bøker fører til at fenomenet nå får mer oppmerksomhet.

TEKST

Øystein Helmikstøl

PUBLISERT 4. oktober 2018

Det er syv måneder før han dør: Forfatter Jon Michelet (73) reiser seg forsiktig opp og tar noen skritt bortover gulvet, i dag uten hjelp. Michelet har akkurat startet å skrive igjen, på det siste bindet av romaneposet *En sjøens helt*, hans magnum opus. Bøkene er ifølge forlaget utgitt med et samlet opplag på over 800 000 eksemplarer. Han lovet seg selv at han måtte kunne gå før han igjen begynte å skrive. Hjerteoperert i 2002. Kreft i 2007. Kreft igjen ti år senere.

Michelet tar sats.

– Måten Norge behandlet krigsseilerne på, er et nasjonalt traume. Psykologer og psykiatere greide ikke å se og forstå skadene som sjøfolk under andre verdenskrig ble påført under en farefull seilas. Det har forundret meg mye at fagmiljøet ikke hadde lært av erfaringene fra første verdenskrig. I den storkrigen var det to tusen drepte sjøfolk, i tillegg ble mange psykisk skada. Psykologien og psykiatrien må ha vært lite utvikla. Det er den eneste forklaringen jeg har etter at jeg har spurt om hvorfor fagfolk ikke evnet å

se hvilke mentale skader som var påført mange av sjøfolkene fra andre verdenskrig, sier Michelet til Psykologtidsskriftet denne torsdagen midt i september 2017.

– Nordahl Grieg ser det jo i *Vår ære og vår makt*, som nettopp handler om noen av dem som var skada og alkoholiserte. Dikterne så det, psykologene gjorde det ikke. Å se hvilke skader folk kunne bli påført under en farefull seilas, det greide de ikke.

To fagpersoner i Norge så det. De var pionerene, ifølge Michelet. Forskningsartikler og andre artikler fra 70-tallet gir ham rett: Adam Egede-Nissen og senere Finn Askevold var de første som navnga og beskrev krigsseilersyndromet.

Den ene av dem hadde selv opplevd torpedering.

«– Det syndromet vi finner hos
våre krigsseilere, bør vi kalle
Krigsseilersyndromet»

**Lege Adam Egede-Nissen i
tidsskriftet Krigsseileren i 1973**

Klokka er 02.30 natt til 18. januar 1942. Lege Adam Egede-Nissen (31) sliter som en gal for å komme klar propellen og hindre livbåten i å kantre. Det norske handelsskipet M/T Nyholt har fått dødsstøtet. Først én torpedo, så to samtidig, avfyrt av kapteinløytnant Joachim Berger (28) og kameratene hans i en tysk ubåt, viser opplysninger fra Krigsseilerregisteret og Uboat.net.

Ni mann ligger under en presenning foran masten, som styrmannen har greid å fikse av to årer. De ni er syke eller for svake til å hjelpe til.

Mennene styrer den skrale seilbåten mot Newfoundland. Tre skipskjeks og et halvt glass vann er dagsrasjonen.

Maskinmesteren er urolig og raser, vil opp, vil ut. Den natten han dør, tar vennene ullgenserens av ham og begraver ham i sjøen.

Livbåten dekkes etter hvert av et tommetykt skall av is. På den ene siden av motorkassen ligger en person med kallenavnet «Ålesund», han er i ferd med å dø. På den andre siden av motorkassen ligger smører Michael Duffy (43). Annenstyrmann Størker Haaland (31) legger seg over smøreren og prøver å puste liv i ham. Til ingen nytte.

Lege Egede-Nissen tenker for første gang på døden, fortalte han til tidsskriftet *Krigsseileren* i 1974.

Året før skrev han en faglig artikkel i det samme tidsskriftet, om at krigsseilerne «selvfølgelig ikke har sluppet fra det uten mén». Og la til at «disse skrammene på sjelen er svært like for de fleste krigsseilere». De felles symptomene var et syndrom, mente han, «og det syndromet vi finner hos våre krigsseilere, bør vi kalle Krigsseilersyndromet».

Dermed hadde skrammene på sjelen fått et navn.

SISTE BOK Jon Michelet rakk å skrive ferdig siste bok i romanserien *En sjøens helt* før han døde i april. *Krigerens hjemkomst* kom ut i september.

Det skal bli mer død rundt lege Adam Egede-Nissen i 1942, men vi gjør et sprang tretti år fram i tid, ett år etter at Egede-Nissen skrev om krigsseilersyndromet for første gang. Psykiater og overlege Finn Askevold (57) ved psykosomatisk avdeling på Rikshospitalet holder foredrag i Grenland Krigsseilerforening, ifølge tidsskriftet *Krigsseileren*, som dekket møtet. Psykiateren er den andre fagpersonen som Jon Michelet gir æren for at krigsseilernes psykiske helse fikk oppmerksomhet.

Overlegen sier at det er en konstant frykt for livet, gjennom lengre tid, som har ført til sjømennenes plager. Men, tilføyer han, økonomisk trygghet er en behandling i seg selv.

Ett av Askevolds poenger denne novemberdagen i 1974 er at da sjømennene kom hjem etter krigen, skjedde det stille og ubemerket. De ble ikke mottatt som helter. De prøvde å tilpasse seg et liv på land. Men arbeidet de fikk, tilhørte lavstatusjobbene. Med sine lange fravær fra hjemlandet har sjømannen heller ikke mulighet til å opprette varige vennskap. Slike ting gjorde at mange sjøfolk reiste ut igjen, og plagene tiltok etter hvert som de ble eldre.

– Krigsseilersymptomene er mange, sier overlegen. Han nevner noen av dem:

– En krigsseiler er mer trett enn det som er normalt for alderen.

Han nevner hukommelsessvikt og konsentrasjonsvansker. Økt irritabilitet.

– En annen plage som en stor prosent har, er marerittene. Under søvnen oppleves det at alarmen går og bombene faller, de griper etter livbeltet og får tak i konas hår, sier Askevold til forsamlingen.

Distriktets leger var invitert til foredraget. Ingen av dem kom, ifølge møterefarenten.

Lege Adam Egede-Nissen var altså lenge nokså alene om å bry seg om krigsseilernes psykiske helse. Hans egen livshistorie med torpedering gjorde at han forsto mer enn andre. I *Krigsseileren* fortalte han hvordan det endte på havet i 1942: Legen og de andre i livbåten blir som gale, vifter med årer og tøyflak, skriker og plystrer. Et amerikansk fly på vei fra konvoitjeneste har sett dem. De kommer seg på en kanadisk destroyer. Kommer til varme lugarer. Får i seg varm kaffe, buljong og sigaretter så det svimler for dem.

Skipper Alf Peder Andersen (51) fra det torpederte skipet, M/T Nyholt, har holdt seg oppe hele tiden, til tross for sjokktilstanden. Når redningen nå er her, etter ni dagers kamp for livet i en livbåt i januar 1942, faller skipperen sammen og dør.

Fagmiljøet hadde på 70-tallet store problemer med å akseptere likheten mellom krigsseilernes og konsentrasjonsleirfangenes helsesvikt. I 1976 får imidlertid psykiater og overlege Finn Askevold en fagartikkel på trykk i *Tidsskrift for Den norske legeforening*, sammen med Einar A. Løchen og Ottar Sjaastad. Askevold har undersøkt 62 krigsseilere og sammenlignet resultatene med undersøkelsen av 227 konsentrasjonsleirfanger som Leo Eitinger hadde gjort tolv år tidligere. Askevold hadde selv vært med og undersøkt konsentrasjonsleirfanger. Da Askevold ble kjent med mange krigsseilere, kjente han sykdomsbildet igjen. Og det er i denne artikkelen, i utgave 15 av *Legetidsskriftet* i 1976, at Askevold beskriver *krigssseilersyndromet*, nå mer vitenskapelig enn Egede-Nissen hadde gjort tre år før.

Det er etter at denne artikkelen har stått på trykk, at Eitinger ifølge boken *Krigsseiler. Krig, hjemkomst, oppgjør* av Guri Hjeltnes ved en anledning tar kontakt med Askevold. Eitinger, lege, forsker, professor i psykiatri og overlevende fra Auschwitz og Buchenwald, tar kontakt med Finn Askevold og sier:

– Jeg tror du har tatt fatt i noe vesentlig.

Det ble gjennombruddet, ifølge Askevold.

Romanene om sjømannen Halvor Skramstad av Jon Michelet har gitt flere hundre tusen nordmenn innblikk i hva krigsseilerne gjorde, og hva andre gjorde mot dem.

Michelet fortalte til *Psykologtidsskriftet* at han hadde fått mange hundre brev etter at bøkene kom ut. Fra krigsseileres etterkommere, særlig døtre, som skrev til Michelet og fortalte at de endelig skjønnte hva pappa hadde vært gjennom.

Nå, skriver de, kan de se med et nytt blikk på «hvorfors det var så tøft i heimen og i barndommen med en nervesjuk far». De fem bøkene om *En sjøens helt* oppklarer noe for dem. Litteraturen får en terapeutisk effekt.

– Det gjør meg veldig glad at litteraturen kan virke på den måten, sier Michelet.

Han fortalte mer om hva krigsseilernes barn skrev til ham. Om fedre som hadde psykiske helseproblemer. Noen fortalte bare i korte trekk og sa takk. Andre kom med små livshistorier.

– Én pappa kunne ikke sove uten at springen på kjøkkenet rant, han måtte høre lyden av vann. Denne sjømannen hadde vært i en livbåt hvor de slapp opp for vann.

Barna hans fortalte om skriking. Mareritt. Vold i hjemmet mot mor og barn.

– Dessverre ikke så uvanlig. Utløst av nervegreier, ikke sant.

Men det største problemet, ifølge Michelet:

– Nerver som ble forsøkt døyva med rus. For det meste alkohol, men også morfin.

VERDIGHET Et verdig liv er å holde fast ved sine standpunkter, sa Jon Michelet til Psykologtidsskriftet mens han avsluttet sitt livsverk om krigsseiler Halvor Skramstad. Foto: Hans Fredrik Asbjørnsen/Forlaget Oktober

Lege Adam Egede-Nissen kom seg etter hvert helskinnet til New York og arbeidet ved det norske legekantoret der. Han behandlet mange krigsseilere i tiårene etter andre verdenskrig.

I forbindelse med utgivelse av fembindsverket *Handelsflåten i krig*, sa Egede-Nissen ifølge historiker Guri Hjeltnes at han ikke trodde at «noen av oss leger tenkte så langt som til senfølger av seilingen, og at disse skulle kunne markere seg 20–30–40 år etter krigen».

Psykiater og overlege Finn Askevold løftet fram lege Adam Egede-Nissens arbeid da Askevold selv og kollegene hans begrunnet krigsseilersyndromet i artikkelen i *Legetidsskriftet* i 1976.

De viktigste symptomene blant dem som hadde vært i konsentrasjonsleir var blant annet sviktende hukommelse og konsentrasjonsevne, nervøsitet, irritabilitet og rastløshet, søvnforstyrrelser, hodepine, svimmelhet og følelse av utilstrekkelighet – kalt KZ-syndromet.

– Symptomatologisk har krigsseilersyndromet slående likheter med KZ-syndromet, skriver Askevold, men det er en forskjell:

– Krigsseilernes påkjenning var primært psykisk.

Askevold påpeker en forskjell til: Konsentrasjonsleirfangene kom samlet hjem i juni 1945. Og ble feiret som helter. Krigsseilerne kom hjem enkeltvis, og de dro snarest mulig ut igjen, uten å snakke så mye om opplevelsene sine. De så ikke på seg selv som helter, det gjorde ingen andre heller.

Krigsseilerne måtte, skriver Askevold, kjempe en seig kamp mot myndigheter og trygdekantorer, både for å få den Nortraship-oppsparingen de var lovet og hadde krav på, og for å bli anerkjent som helsesvekket på grunn av krigens påkjenninger. Ofte ble de betraktet som trygdemisbrukere og simulanter.

I 1966, 20 år etter krigen, hadde kun 377 av 33 000 krigsseilere krigspensjon, ifølge *Krigsseiler. Krig, hjemkomst, oppgjør* av Guri Hjeltnes.

«– Vi må slåss for å likebehandle alle som kommer til Norge. Vi må virkelig kjempe for at de skal få de samme vilkår som vi har, så fort som mulig. Og dermed er jeg jo på kollisjonskurs med hele Stortingets kompromisspolitikk, og for så vidt også med deler av venstresida»

Jon Michelet til Psykologtidsskriftet
september 2017

Adam Egede-Nissens og Finn Askevolds arbeid har betydd mye, men det kom seint, understreket Jon Michelet.

– Det fikk nok noe betydning for behandlingen av dem som kom inn på hjem for de med rusproblemer knytta til nerver. Hadde det kommet i 1945, kunne det betydd all verden for titusener. Da denne forståelsen kom, var det for seint for veldig mange.

BLE TORPEDERT Skipslege Adam Egede-Nissen
var om bord på M/T Nyholt i Nord-Atlanteren i
1942. Foto: Tidsskriftet Krigsseileren/Stiftelsen
Arkivet

Sjømannen Jon Michelet er 18 år og med på en øvelse der han spylar dekk for å få vekk radioaktivt nedfall. Han tror det skal bli atomkrig. Året er 1962, og Cuba-krisen har toppet seg. Den kalde krigen holder på å bli varm. Unge Michelet er i en slags krigsberedskap, og føler frykt.

Angsten skulle bli med ham som forfatter. Den kom opp når han skrev. I 2002, etter hjerteoperasjonen, slo angsten ham kraftig. Han tok kontakt med sin barndomsvenn Dag Norum, som er psykiater i Fredrikstad.

– Jeg har i over ti år gått i kognitiv terapi, som har vært til stor hjelp. Det har også ført til at jeg er blitt mer interessert i og innforstått med psykiatri og psykologi.

Terapien gjorde det mulig for ham å skrive *En sjøens helt*, fortalte han.

– Jeg var såpass slått ut etter noen smeller. Jeg var ikke sikker på om jeg ville greie å jobbe mer.

Terapien ga ham mot til å jobbe. Og mot til å overvinne angst og panikkangst. Han hadde panikkangst for å bli dårlig. Sånn som man gjerne får etter en stor hjerteoperasjon.

– Man tror det stopper opp. Og man innbiller seg mye rart.

Høsten 2017 har han fremdeles en del angst, som han snakket med sin psykiatervenn om. Og han snakket med en sykepleier der han var da Psykologtidsskriftet intervjuet ham.

– Det er alfa og omega at du har noen å snakke med.

Angsten var knytta til ettervirkninger av kreftsykdommen han hadde hatt.

– At jeg hoster blod, at jeg går ned i vekt. Jeg har måttet lære meg å stå og gå igjen. Det har vært slitsomt. Det er knytta angst til alt sånt. Det er panikkangst. Jævla ekkelt. Og en dødsangst i bønn.

Det som holdt ham flytende, var at han hadde gode rutiner.

– Og så har jeg ingen rusproblemer. Jeg kutta ut alkohol for seks-sju år siden. Jeg var ikke skjerpa nok, hvis jeg skulle skrive dette store verket.

Sommeren 2017 ligger Michelet to måneder på sykehus. Han leser bøker, som hadde en terapeutisk effekt, fortalte han. Han leser «til dels veldig dårlig krim i store mengder», den har en beroligende virkning på ham.

– Du får koblet vekk tankene, du ligger der koblet til apparater og er medisinerert i hytt og pine.

Hadde jeg ikke hatt bøker, hadde jeg blir gæren. Jeg hadde hoppa ut av vinduet.

Michelet hoster. Innimellom er det vanskelig å høre hva han sier.

FORSKET 42 år etter krigen kom stadig flere veteraner med krigsplager til overlege Finn Askevold. Her er kurven som viser ca. 10 års svekkelse av funksjonsevnen hos krigsskadede veteraner enn hos gjennomsnittsbefolkningen, het det i bildeteksten fra 1987. Foto: Frode Pedersen/Aftenposten/NTB scanpix

Hvem står utenfor samfunnet i dag? Har historien om krigsseilerne paralleller i dag? Hvem var Jon Michelet opptatt av i månedene før han døde?

– Veteranene fra Norges kriger i utlandet, helt siden Tysklandsbrigaden. Veteraner fra Libanon, Balkan og Afghanistan. Noen av dem er falt helt utenfor. Der mener jeg at vi har mye å lære av den dårlige behandlingen vi ga krigsseilerne. Andre som faller utenfor, er stoffmisbrukere og rusmisbrukere. Og så er det dem som ikke får noen jobb.

Han beskrev utenforskap med verdighet, helt bevisst, fortalte han. Det var en grunntanke hos ham at alle skal ha en sjanse.

– *Hva er verdighet for deg?*

– Å ikke bli spyttet på, ikke å bli tråkket på. Ikke å bli trakassert. At man blir betrakta som et likeverdige menneske. Selv om man har noen svakheter og noe trøbbel.

Michelet sa at det nok hadde preget ham at hans egen far sto utenfor enhver relasjon til sin far. Og at det i familien hadde vært «storbønder som gikk konkurs i krakket».

– De falt fra samfunnets topp til bunns på ett døgn. Sånne familiære ting kan være en dyp årsak til at jeg er opptatt av utenforskap. Vi sjøl var det på mange måter. Utenfor.

– *Hva er et verdig liv for deg?*

– Et verdig liv er å holde fast ved sine standpunkter. Og ikke gi seg i de daglige kampene som livet har å by på. Verdighet er å holde seg oppreist. I en tøff verden.

– *Har du en kampsak?*

– Ja. Vi må slåss for å likebehandle alle som kommer til Norge. Vi må virkelig kjempe for at de skal få de samme vilkår som vi har, så fort som mulig. Og dermed er jeg jo på kollisjonskurs med hele Stortingets kompromisspolitikk, og for så vidt også med deler av venstresida, som er så redd for sosial dumping. Jeg er ikke noe for sosial dumping, men jeg mener at vi må ta skikkelig imot dem som kommer.

– *Romanhelten Halvor Skramstad baler med Gud. Du kjenner deg igjen i det?*

– Ja. Jeg skrev en liten bok for noen år siden som het *Brev fra de troende – ei bok om tro og tvil*. Jeg konkluderte med at jeg ikke har noen gudstro. Men jeg måtte liksom teste det ut. Så det Halvor sliter med, er noe av det jeg sjøl har slitt med. Halvor får jo dette her mens han må riste av seg barnetrua. Men for meg fikk jeg sånne eksistensielle spørsmål i voksen alder, så det er litt forskjellig. Men problemet er jo det samme.

«– Psykologer og psykiatere
greide ikke å se og forstå
skadene som sjøfolk under
andre verdenskrig ble påført
under en farefull seilas»

**Jon Michelet til Psykologtidsskriftet i
2017**

– *Skulle du ønske at du hadde en tro på Gud?*

– Ja, det hadde vært deilig. Det har jeg alltid tenkt. Da hadde man hatt tru på at det fins et liv etter døden, som jeg ikke kan tro på.

– Jeg har tenkt og skrevet om Gud som en solid skipperneve som du kan ta tak i. Den har jeg ikke. Men jeg går ikke rundt og savner det. I dette spørsmålet kommer man lengst med å være helt ærlig for seg sjøl.

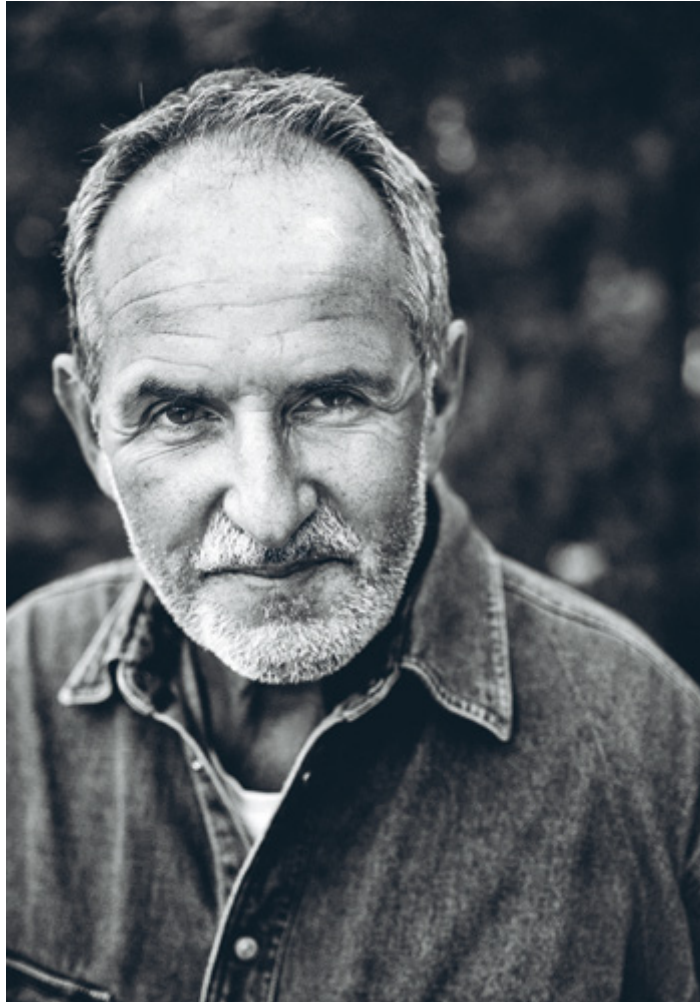
– *Kjenner du kampglød?*

– Ja, det gjør jeg, men for tiden svinger det litt på grunn av helsa. Jeg har jo en kampsak litt mer knyttet til verket mitt. Å gjøre ting som har vært ugjort for krigsseilerne, blant

annet å få i gang dette svære krigsseilerregisteret som nå er på nett. Det vil gi evig kred til krigsseilerne.

– *Føler du at du har lyktes, når bøkene nå er ute?*

– Ja. Jeg har siste halvdel av bind seks igjen. Dermed må jeg bite tenna sammen og gå løs på siste del, det er mange hundre siders skriving som gjenstår. Det blir tøft, men det skal gå.

OM KRIGSSEILERNE Forfatter Jon Michelet døde i vår. Han rakk å gjøre ferdig det siste bindet i serien *En sjøens helt*, som nå er ute. Foto: Hans Fredrik Asbjørnsen/Forlaget Oktober

Det gikk. Jon Michelet døde 14. april i år, en uke etter at han fullførte livsverket sitt. Han skrev ifølge forlaget for hånd de siste par månedene, kapittel for kapittel. Siste bind heter *Krigerens hjemkomst*.

Hardt merket av krigsopplevelsene vender romanhelten hjem til et land som han tror vil takke ham og de andre gjenlevende sjøfolkene for innsatsen, men som i stedet utviser forakt og dyp mistillit.

Etterord

Skipslegen Adam Egede-Nissen døde i 1997, 86 år gammel. Det har ikke lyktes Psykologtidsskriftet å finne noen nekrolog om ham i Tidsskrift for Den norske legeforening.

Psykiater Finn Askevold døde i 2003, 86 år gammel. «Blant hans over 100 publikasjoner fremstår arbeidet med krigsseilerne og mulige hjerneorganiske forandringer etter ekstremt psykologisk stress som banebrytende», skrev lege Inge B. Refnin i minneordet om ham. Askevold var ifølge minneordet «ytterst lojal og beredt til å yte overfor sine pasienter. Det gjaldt fremfor alt krigsseilerne og anoreksipasientene».

Joachim Berger, den tyske kapteinløytnanten som torpederte Egede-Nissen og skipskameratene hans, døde etter selv å ha blitt senket sammen med hele mannskapet sitt på 49 personer, 29 år gammel. Hans suksesser var å senke fem skip, ifølge *Uboat.net*. Det ble han dekorert med tre utmerkelser for i 1942.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 56, nummer 10, 2018, side 948-955

TEKST

Øystein Helmikstøl, journalist i Psykologtidsskriftet

+ [Vis referanser](#)

Bakgrunnskilder til artikkelen

Evig heder, en norsk dokumentarserie på seks episoder som gikk på NRK-TV i 1995 og 2005.

Simen Zernichow ved Arkivet freds- og menneskerettighetscenter og Krigsseilerregisteret.no.